

Aan pietsjanke fokkema.

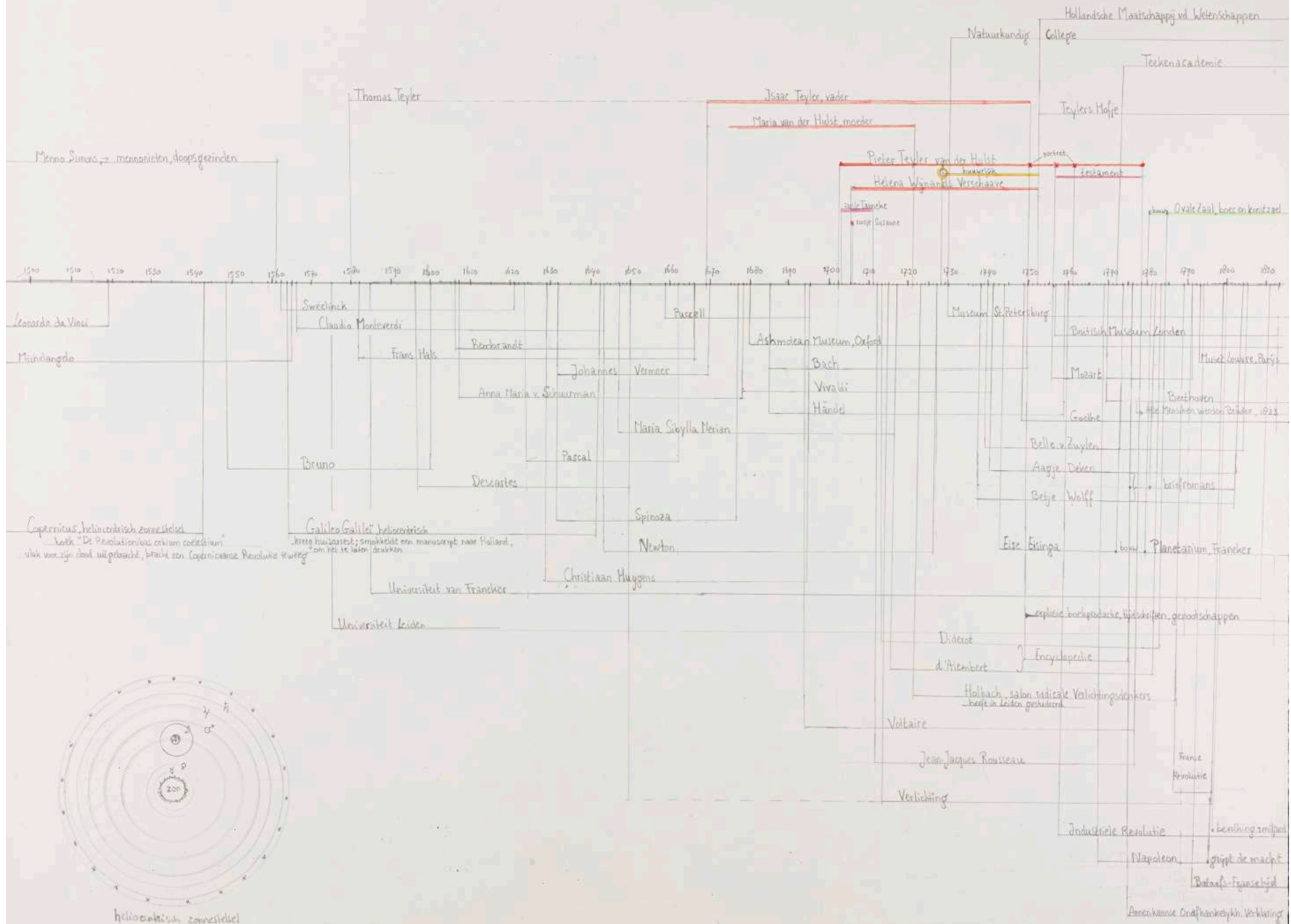
vrijheid verleend tot het bezigtigen van

~~TEYLLERS MUSEUM~~ op

den 7 januari 1777 ^{HWLS} van 12 tot 1 uur.

Terry

~~DIRECTEUR~~

Copernicus, heliocentrisch zonnestelsel
 Werk: "De Revolutionibus orbium coelestium"
 vlak voor zijn dood uitgedrukt, bracht een Copernicaanse Revolutie teweeg

Galileo Galilei, heliocentrisch
 Jeroeg huilzarrest; smaktekelt een manuscript naar Holland, om het te laten drukken

→ eerste boekproductie, tijdschriften, geboorteschappen

Diderot, d'Alembert } Encyclopedie

Holbach, salon radicale Verlichtingsdenkers, heeft in Leiden geschied

Voltaire

Jean-Jacques Rousseau

Verlichting

Franse Revolutie

Industriële Revolutie

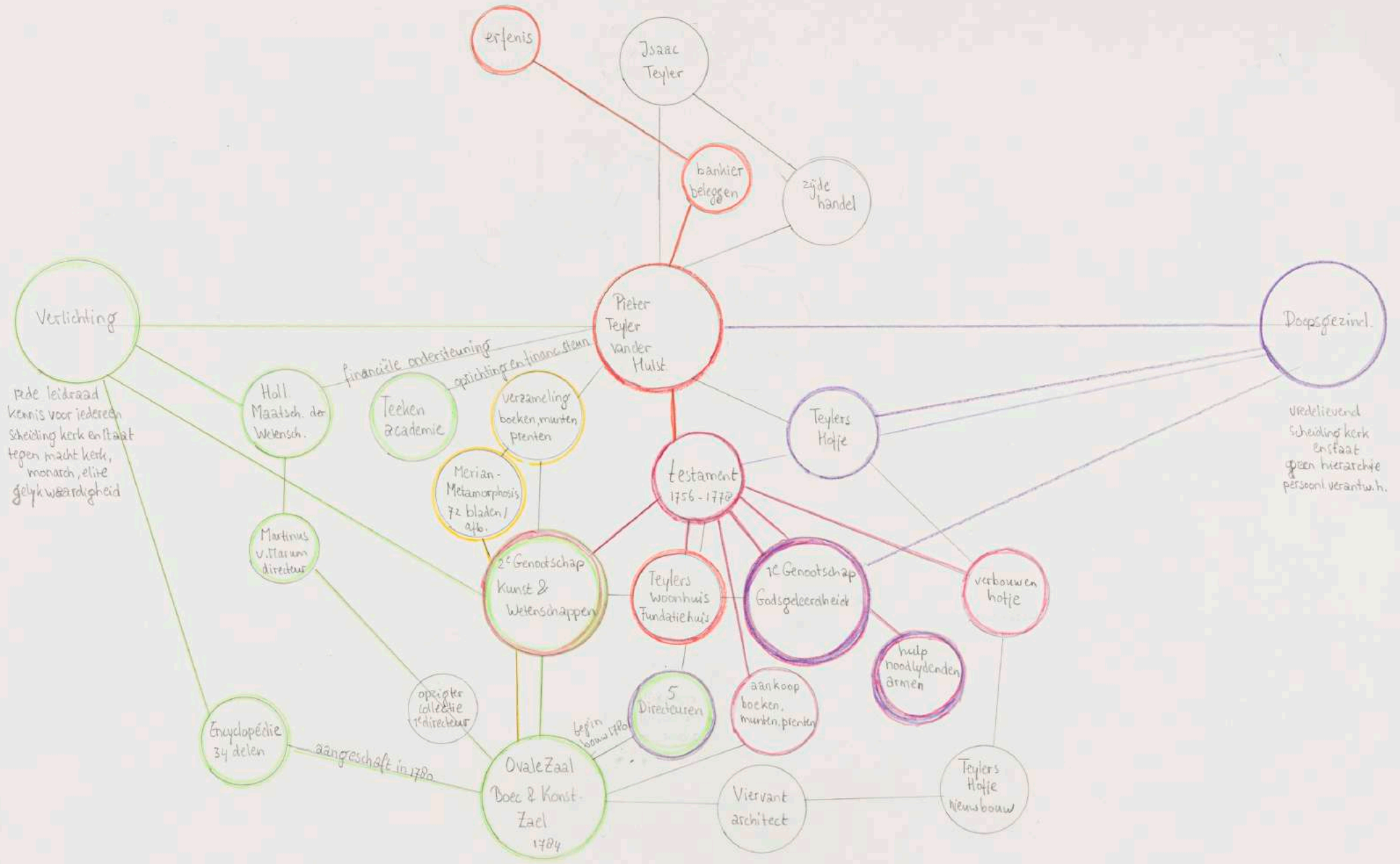
• bevolking stijgt

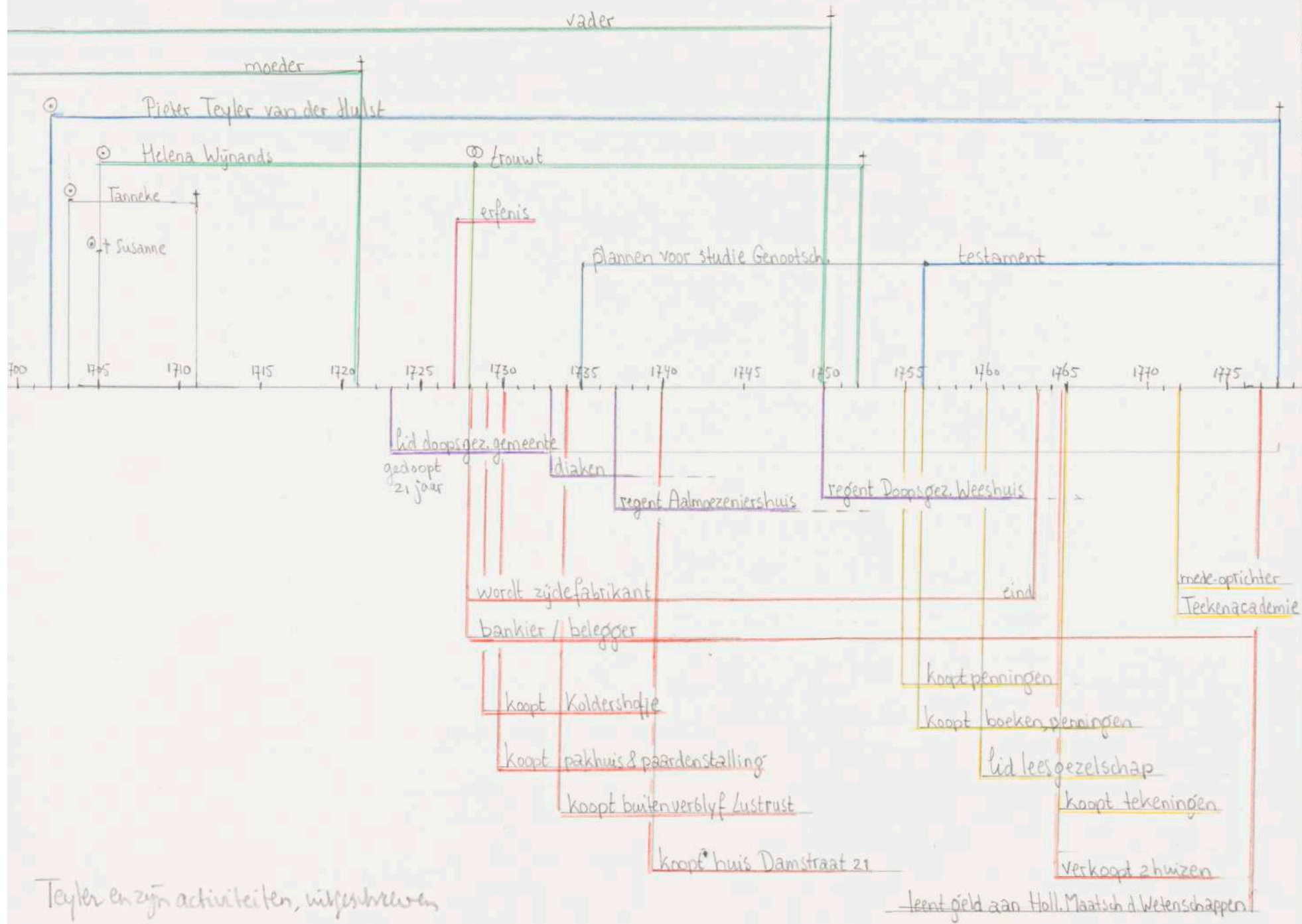
Napoleon

grijpt de macht

Bataafs-Franse tijd

Amerikaanse Onafhankelijkheids Verklaring

Teyler en zijn activiteiten, uitgeschreven

Beste Pieter Teyler van der Hulst,

Bvkpl
oktober/november

Hoe gaat het met u? Wel en goedgeluimd?

Weet u nog dat we elkaar zagen in de Ovale Zaal? U stond plotseling achter ons, achter Terry en mij, toen we even dachten dat we opgesloten zaten. Je hebt me het gevoel dat u er ook al was toen we in de postkamer waren. Hoe kan ik anders gevoelen hebben dat ik u een brief wilde gaan schrijven? U was daar en hebt op een of andere manier mijn gedachten geraakt. Het is in ieder geval duidelijk dat er iets aan de hand is met de postkamer; ik denk dat daar een tijdsfunnel zit. Je begrijp me ook dat ik daer aandacht moet zijn, wil ik u kunnen gaan ontmoeten. Tijd bestaat niet meer voor u; tijd bestaat niet tussen ons.

(in de wetenschap zeggen ze dat tijd en ruimte een illusie zijn, dat ligt helemaal in de lijn van mijn brief schrijven; daarom kan ik zeggen: u was er, daar en toen, en u bent er nog, nu en hier.) Wel plaats ik u in de ruimte: in uw huis. Weet u wel dat u daar soms nog wordt gezien? De laatste fysieke bewaker zag u daar: een man met schoenen met gespen, zei ze.

Zoals u ziet heb ik een portret van u gemaakt. Na getekend van een tekening, die weer na getekend was van een portret, getekend door uw vriend Taco Jelgerma. Hij heeft dit portret bij uw leven gemaakt. U komt op mij ook als een vastberaden man met een sterke wil; iemand die zijn eigen gang gaat. Standvastig, behouden, familiesedot, maar ook met zachtheid. Behoudzaam, doelgericht, en serieus; niet geschikt voor causeren. Een eigenaardig lachje om de mond. Als if u meer in gedachten hebt, dan anderen van u weten. Als if u leeft met de gedachte dat geestkracht ver boven

het aardse leven uitsteekt. Uw ogen vind ik meer naar binnen gekeerd dan naar buiten, hoewel het rechtsoog wel nieuwsgierig is. Het portret doet me een beetje denken aan Bach, de componist, die tegelijkertijd met u leefde. Qua leeftijd had Bach uw vader kunnen zijn. Allebei een pruik, een groot stevig hoofd en een intense blik. Maar u niet er wat jongensachtiger uit.

U bent geboren op 25 maart; mijn moeder is ook geboren op 25 maart. En op 25 maart heeft Christiaan Huygens een maan rondom de planeet Saturnus ontdekt: Titan. Een opmerkelijke gebeurtenis toen u leefde? Kende u Christiaan Huygens? U bent zeven jaar na zijn overlijden geboren; dat is niet zo lang era. Huygens was een zeer opmerkelijk en intelligent onderzoeker; erg fascinerend. Dat ga ik nog eens onderzoeken. Met Newton heeft u nog tijd van leven gedeeld; miste u dat? Of interesseerde u zich daar niet zo voor?

U bent ook op de datum van 25 maart getrouwd, dus op uw verjaardag. Was dit een algemeen feestje of ter ere van u zelf? Of Allebei? Zijn moeder is getrouwd op de verjaardag/geboortedag van haar schoonvader. Ze had deze datum heel bewust gekozen. Ze wilde haar schoonvader, waar ze een bijzondere band mee had, eren.

U was de oudste zoon; na u kwamen nog twee zusjes. Uw oudste zus is op achtjarige leeftijd overleden; u was toen negen jaar. Dat hebt u dus bewust meegemaakt. Uw jongere zusje stierf als baby; toen was u zelf ook nog klein. U groeide ~~daarop~~ op als enigst kind. Ook de componist Mozart heeft dit meegemaakt. Hij werd als zevende kind geboren; qua leeftijd had hij uw ^{klein} zoon kunnen zijn. Hij en zijn zus. Vervolgens zijn volwassen geworden; vijf kinderen zijn gestorven.

Na het sterven van uw moeder, toen u negentien jaar was, hebt u haar familienaam aan uw (vaders) naam toegevoegd. Opmerkelijk, ziech; of ook wel een gewoonte van uw tijd? In deze periode gingen een broer

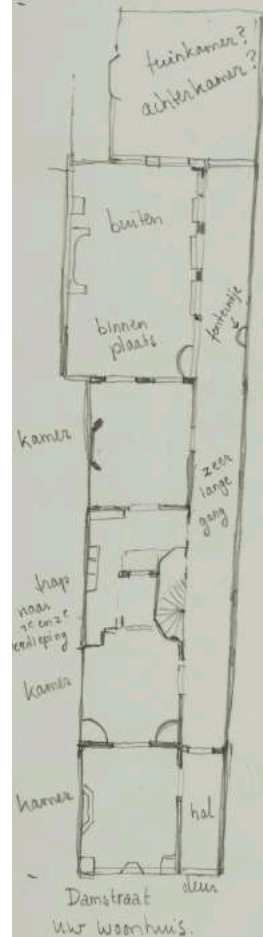

houten kastjes waarin u effecten, obligaties en huurcontracten bewaarde

En zus van uw moeder u legaten geven. De familie band werd flink bevestigd en versterkt.

Toevallig of niet, Helena Wijnands Verschuur, waar u op 25 maart mee trouwde, was in hetzelfde jaar geboren als uw jongste zusje. Het zusje dat u niet gekend hebt. Zo iets geeft een intiemere band, licht me.

Een half jaar voor uw trouwen waren de broer en zus van uw moeder overleden, waardoor u een fikse erfenis kreeg. Je zou ook kunnen zeggen: een half jaar nadat u ruimschoots over geld beschikte, trouwde u. U was toen 26 jaar. Met het geld ging u beleggen. Uw vader had een zijde- en textielhandel, waar u in werkte en wat u later overnam, maar vooral het bankieren en beleggen bleef u heel goed te krijgen. Wist u dat van uzelf dat u daar goed in zou zijn, of kwam het als een onverwacht talent naar boven? Het geld beleggen lag u zelfs beter dan de textielhandel. Het zou later een solide bodem geven voor uw plannen.

In uw huwelijkse leven was u vooral bezig met geld beheren, geld uitzetten en beleggen. Midden in deze periode hebt u een huis gehoocht aan de Damstraat: het huis dat nooit of te nimmer verkocht mocht worden en in de nalatenschap moest blijven. Een geniale beslissing. U hebt gezocht voor een plek - een plek die er altijd moest blijven. Zo geschiedde. Het is er nog steeds. Nu zelfs gerenoveerd in de oude oorspronkelijke staat. Is het herkenbaar? Voelt u zich (opnieuw) thuis?

U en uw vrouw waren doopsgerind - uw familie en haar familie. In Haarlem zaten veel doopsgerinden; velen waren rijk geworden door de textielhandel. Omdat de doopsgerinden gewerd werden met de bestaunlijke functies, kwamen ze vooral in de geldhandel terecht. In deze kringen bewoog u zich.

Een voorvader, Thomas Teyler, vluchtte als doopsgezinde van Engeland / Schotland naar Holland; zo is uw familie in Haarlem terecht gekomen. Er was

een familie-wapen, stammend uit de Middeleeuwen. Er staat een ruipaard op. Weet u de herkomst of de betekenis daarvan? Maar (wassenaar gevraagd, naar wassende maan), onkruis en ridderhelm waren gebruikelijk. Het gebruik van dieren was vaak op basis van een losse associatie met de naam; weet u hoe dat zat?

maan en onkruis: kleine emblemen voor de tweede tot de tiende eeuw.

Vanuit het doopsgezinde geloof was de zorg voor anderen sterk aanwezig. En ook zeker bij u. In uw testament staat nadrukkelijk dat er geld besteed moest worden aan 'help en onderstand van armen en noodlijdende menschen'. Bovendien had u al tijdens uw huwelijkse leven een kofje voor andere vrouwen gekocht; het latere Teylers Kofje.

Omdat de doopsgezinden geen hiërarchie toepassen in hun kerk, staan voor gelijkwaardigheid voor iedereen en graag een scheiding zien tussen kerk en staat, stonden ze gemakkelijk open voor de nieuwe ideeën vanuit de Verlichting. De idealen komen sterk overeen. Voelde u zich daardoor juist wel thuis in deze roerige tijden?

Midden in de 18^e eeuw verdwijnt er een oude, meer op tradities gebaseerde tijd en barst er een nieuwe tijd open. Opeens knalt er van alles los. Ook uw leven maakt in deze zelfde periode een ommekeer.

In 1750 overlijdt uw vader; in het zelfde jaar overlijdt ook Bach, de componist. Twee jaar hierna overlijdt uw vrouw. U blijft kinderloos achter. Geen vader, geen moeder, geen zusjes, geen vrouw, geen kinderen.

U gaat een (meer) teruggetrokken leven leiden.

U gaat (meer) boeken en kunst kopen.

U gaat munten en plannen kopen.

Samen met de kunst, gaat u zich bezinnen en reflecteren op het leven.

U gaat uw testament opschrijven en u gaat de plannen voorbereiden.

Wanneer hebt u het boek 'Metamorphosis Insectorum Surinamensium' van Maria Sybille Merian gekocht? U had de platen/afbeeldingen uit dit boek opgehangen in uw buitenhuis Lustruis, aan het Zuider Buiten Spaarne; gekocht tijdens uw huwelijk en waan u vast veel verbleef met uw vrouw. De eerste uitgave is nog gedrukt tijdens het leven van Merian, in 1705.

Na haar dood zijn er een paar herdrukken uitgegeven, in de jaren twintig en dertig. Had u dit boek al gekocht tijdens uw huwelijk toen u nog actief samen met uw vrouw het buitenhuis bewoonde, of hebt u dit boek gekocht na haar overlijden, toen u meer kunst ging kopen?

Ook had u zich ingetokend voor het boek van Jan Swammerdam, 'Bijbel der Nature', een kostbare foto-uitgave uit 1738.

Vergetelbaar met Merian: allebei geïnteresseerd in insecten.

Hebt u beide boeken in dezelfde periode aangeschaft?

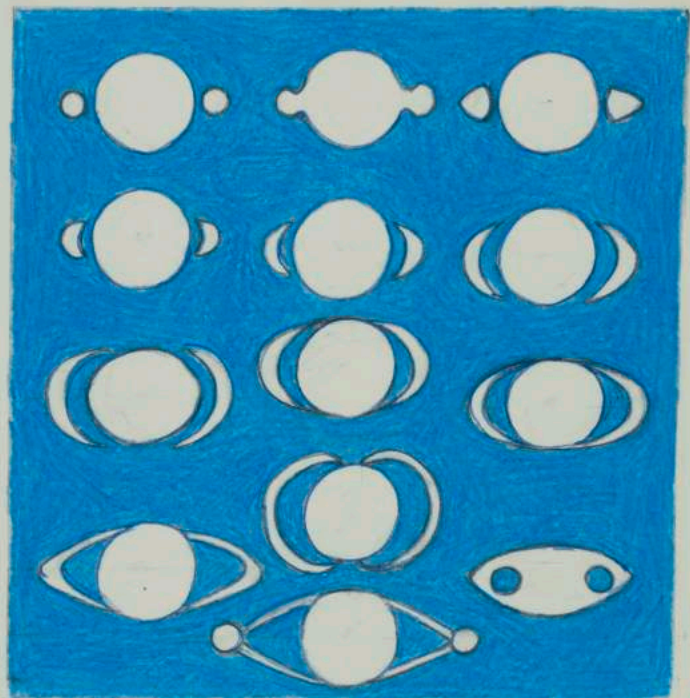
U gaat uw testament opschrijven in het jaar 1756, het jaar waarin Mozart wordt geboren en in een periode waar de Verlichting los barst. Vanaf 1750 kwam er een explosie aan tijdschriften, druk werken, drukkerijen (ook veel Franse drukkerijen waren er in Holland, vanwege de strengere censure in Frankrijk) en genootschappen.

Mogelijkheden en kanalen voor kennis overdraagt. In 1757 opent het British Museum in London zijn deuren voor het publiek. De Industriële Revolutie begint op gang te komen, en er wordt druk aan de Encyclopédie gewerkt. "Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers." 17 delen tekst, 11 delen illustraties.

Samen met vele anderen wakt met name Diderot hier hard aan, van 1751-1772. Generaliseerd tijdens uw leven. Wist u hiervan? Voor verschijnen kon je je inschrijven voor dit uitgebreide en kostbare boekwerk, een tempel van kennis.

De Industriële Revolutie begint op gang te komen, en er wordt druk aan de Encyclopédie gewerkt. "Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers." 17 delen tekst, 11 delen illustraties.

Samen met vele anderen wakt met name Diderot hier hard aan, van 1751-1772. Generaliseerd tijdens uw leven. Wist u hiervan? Voor verschijnen kon je je inschrijven voor dit uitgebreide en kostbare boekwerk, een tempel van kennis.

Christiaan Huygens Schijngestalten van Saturnus

Waarom hebt u zich niet laten inschrijven voor de Encyclopédie?
Of was het toen nog niet goed doorgedrongen tot de Haarlemse
doopsgezinden? Zij waren op zich rijk en nieuwsgierig genoeg.
Of hadden sommigen zich wel ingeschreven?

In Haarlem werd in 1752 de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen
opgericht, het eerste geleerde genootschap van Nederland. Hier werden
de nieuwste uitvindingen besproken en onderzocht gedaan, met
behulp van verzamelingen en instrumenten. De verzamelingen waren
de vroegere rariteiten kabinetten.

U bent er nooit lid van geworden en was dus ook geen actieve deel-
nemer. U was geen amateur-geleerde, zoals er velen waren in
Haarlem. Wat u wel voor de Maatschappij deed, was geld lenen
voor de bouw van een nieuwe huisvesting.

(Waar u wel een grotere betrokkenheid bij had, was de oprichting
van de Teekenacademie. U hebt ze huisvesting aangeboden. Uw
vriend Taco Jelgersma was heel actief in de Teekenacademie.)

Er ontstond een steeds grotere belangstelling voor natuurkunde
en sterrenkunde en diens nieuwste ontdekkingen. Het Natuurkundig
Collegie, al opgericht in 1730, had een Appelmodel Planetarium,
waar druk op beoordeeld en over gediscussieerd werd.

Toen Bach in 1750 overleed, velderen er een einde tijd. Naast dat
Bach veel bezig was met getallen en wiskunde, was hij religieus
en op traditie gesteld. In zijn muziekbeleving stond hij dichtst
bij Monteverdi en Sweelinck, dan bij Mozart en Beethoven.

Terwijl er maar een paar jaar zitten tussen Bach's overlijden en
Mozart's geboorte, is er met de komst van Mozart een nieuwe tijd
ontstaan. Zijn muziek wijst naar voren; die van Bach grijpt naar
achteren.

Zie - daarom kijkt u op Bach: behoudend, religieus, traditie gekonst,
niet bezig met de nieuwste uitvindingen, - maar tegelijk een
visionaire blik en lijntjes naar de toekomst.

In uw testament toont u zich een Mozart: plannen die ver vooruit
wijzen. Allebei in hetzelfde jaar geboren, in de turbulente van
veranderingen.

Mozart was in het jaar 1766 in Haarlem; als tienjarige speelde hij op
het orgel van de St Bavo kerke. Hebt u hem dan gezien en gehoord?
Het was op een steenworp afstand van uw huis. Mozart en zijn vader
hebben ook nog een ontmoeting gehad met de uitgever Ernschede, die
u goed kende. Was u daar ook bij?

En kende u de muziek van Bach? Hij was toen nog niet zo heel
bekend, maar misschien al wel doorgedrongen tot de doopsgezinden?

Tenwijl de wereld zich door alle uitbarstingen en explosies van kennis en Verlichtingsidealen binnenste buiten keerde, hield u zich juist van buiten naar binnen. U ging u bezinnen op kunst en via de muntten op geschiedenis. U maakte met uzelf een binnenwaartse beweging, terwijl u met het Testament een verregaande buitenwaartse beweging maakte.

Aanpak en in deze tijd volop werd gediscussieerd en onderzocht gedaan op natuurkundig en astronomisch gebied, en vele literaire penwettigheden ontstonden, is het niet gek dat u testamentair Twee Collegiën liet oprichten. Twee Collegiën, die onderzoek en studie moesten doen, waarbij de beste verhandeling in de openbaarheid gebracht moest worden en een gouden penning zou krijgen. Dit is er nog steeds en gebeurt nog steeds. Het Eerste Collegie behoeft de Godsdienst, dat u na aan het hart lag. Het Tweede Collegie had vijf gebieden: Dichtkunst, Historie, Tekenenkunde, Penningkunde en Natuurkunde. De eerste vier gebieden sloten aan bij uw eigen belangstelling. U had een verzameling penningen en muntten, een verzameling prenten / tekeningen en u was zeer geïnteresseerd in geschiedenis. (U had ook een verzameling schilderijen, een zestigtal, maar dit gebied zit niet bij het Tweede Collegie. Ik vermoed dat u schilderijen had, zoals dat hoorde bij een welgestelde familie. En dat u een goede collectie bent gaan opbouwen van de gebieden die bij de plannen hoorden.)

U was lid van een literaire tijdschrift, dat u samen met andere Haarlemmers las. U leende de schrijver 'Vaderlandsche Letteroefeningen'

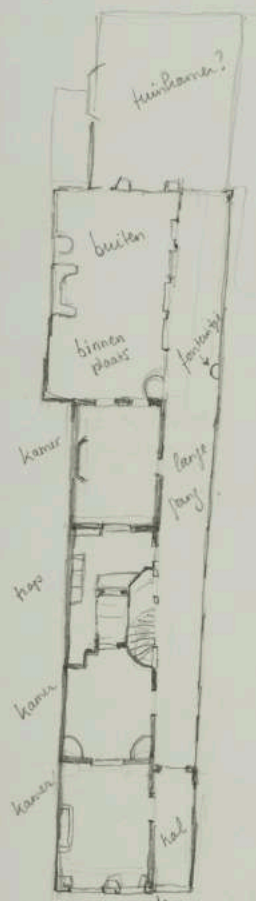
Pieter Langendijk, die kwam u tegen in uw eigen droopsgesin de kring. Hij heeft vooral toneelstukken en alles in vers vorm. Hij had ook een Nieuw geschiedten ter ere van uw huwelijk. Jammer dat u de hofst van de eerste roman in brieven 'Sara Burgerhart' niet meer hebt meefernaacht. Dat was een hele sensatie. Het boek is geschreven door de twee dommer Aagje Deken (ook droopsgesin) en Betje Wolf. Het boek was zo'n groot succes, dat het tuinhuis, waar het boek geschreven was, een beroemdheid werd, waar velen naar toetrouwen. Een actie waar u niet van gehouden zult hebben.

De Natuurkunde hebt u later toegevoegd. Niet zoen uit eigen interesse, maar vanwege de belangrijke nieuwe ontdekkingen, stroomde ik.

U hebt zelf zorgvuldig de mensen uitgekozen, die voor uw malaten schap moesten zorgen, de 5 Directeuren. U hebt hier doelbewust en gerichte keuzes in gemaakt. Onder anderen hebt u iemand gekozen die zeer actief was in de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen. U hebt ook goed nagedacht over de kwestie samenwerken van de 5 directoren. Voor het archief, waar de belangrijkste papieren lagen, moest een deur komen met 5 sloten. Jeder 1 sleutel. De deur kon pas open gemaakt worden wanneer 3 van de 5 directoren aanwezig waren.

Erg slim. Om duidelijk te maken dat u gelijkwaardig en even belangrijk samen gewerkt moest worden.

Dankstraat
het huis dat niet
verhoogd mocht
worden

Wat ook een effectief standpunt was, waardoor er veel
grootmogelijkheden waren, was dat u bepaalde zaken
vastgelegd hebt, maar ook de nodige ruimte hebt
gelaten. Ruimhartig en slim. Er was ruimte voor
ingrepen. U had bepaald dat het huis niet verhoogd
mocht worden, maar u hebt niet gezegd dat het niet
uitbreidbaar of uitgebouwd mocht worden. U hebt
uw eigen collectie beschikbaar gesteld voor onderzoek,
maar u hebt niet gezegd dat onderdelen van uw
collectie niet verhoogd mocht worden. Van deze
ruimte is later voortvarend en ruimschoots
gebruik gemaakt. Dat had u vast wel ingecalculend.
Er was een plek; er was geld; er was de groep tot
studie, onderzoek en collectie uitbreiding.

Blijbaar zag u veel grote mogelijkheden in uw
plannen, want het grootste deel van uw vermogen
ging naar deze plannen. Waarschijnlijk hebt u
veel baat gehad bij uw beleggingskwaliteiten:
vanuit een solide en behoudende basis weten waar
de ontwikkelingen zitten en waar de bewegingen
heen gaan, en daar stevig op inzetten.

Ruimhartig, en groot vermogen, het lef om een
bij de tijd passend maar ook eigen zinnig plan te
schrijven en een visionaire blik, in de betekenis dat het plan
een lang leven moest krijgen. Zonder veel nieuwsgierigheid te hebben
naar de opkomende verlichtingsidealen, was u een verlichtingsman
van u zelf. Zonder zelf een amateur-geleerde te zijn, riep u op
tot onderzoek. Zonder zelf een collectie te hebben die de tand der
tijds kan doorstaan, riep u op tot collectie uitbreiding.

Had u zelf kunnen bevroeden wat er allemaal uit uw plannen is
voortgekomen? Misschien in de eerste versie niet.
Het had ook heel anders kunnen verlopen. Maar de tijdsomstandigheden
waren precies goed. De tijdsomstandigheden waren zodanig en
zodanig sterk aanwezig, dat het inderdaad ook anders is gelopen.
Het is precies goed gelopen en het is precies goed anders gelopen.
En welke krachten hebben daarvoor gezorgd?
Hoe, waarom en waardoor hebben de 5 Directieuren het plan
de verlichting in getild?
Dat weet u niet meer.

hoogachtend, en met warme groet,
pietrsjanke folkelena

- * Ik zie u binnenkort; zie bijgevoegd kaartje met de datum van
onze ontmoeting; en tevens de toestemming van Terry.
- * Nog niet gezegd maar wel goed om te weten: Terry is onze
meester.
- * Ik stuur een paar schema's bij die ik gemaakt heb van uw leven en
van uw tijd om beter te kunnen begrijpen in wat voor tijd u leefde.
Voor mij belangrijk en noodzakelijk; voor u onnodig en niet interessant.
- * Sinds ik uw portret heb gemaakt, hebt u me de hele tijd
aanpkeken met een milde, licht verbaasde blik: "het is goed,"
maar je niet druk, maar al deze aandacht hoeft voor mij niet."

